

OLGA KHAVANOVA

Pavel Petrovics orosz nagyherceg bécsi látogatása 1781–1782-ben*

Norbert Conrads, német történész kiszámolta, hogy 1577 és 1982 között (amikor az osztrák Mátyás főherceg szolgának öltözve indult útnak, illetve amikor Zita királyné meglátogatta az Osztrák Köztársaságot Bari hercegnő neve alatt) az európai történelemben negyvenegy fejedelem utazott inkognitóban, azaz kitalált névvel.¹ Oroszország csak egyetlen círral képviselteti magát a listán, Pjotr Alekszejevics, azaz I. Péterrel (1682–1725), aki Pjotr Mihajlov néven fedezte fel magának Európát. A szerző maga is elismeri, hogy a lista messze nem teljes. Valóban, a névsorban nemcsak III. Gusztáv svéd királynak (1771–1792) Gotland gróf név alatt a szentpétervári udvarban tett rövid látogatásáról nem esik szó, de von Norden (Északi)² gróf és grófné hosszú európai látogatásáról sem, akik valójában Pavel Petrovics trónörökös (1754–1801) és felesége, Marija Fjodorovna (1759–1828) voltak.³

I. Péter Nagy Követsége óta az orosz uralkodó ház tagjai számára ez volt az első hosszú és tartalmas utazás külföldre. Von Norden gróf és grófné 1781. szeptember 19-én (30-án)⁴ indultak útjukra, és csak 1782 végén tértek vissza Szentpétervárra. A Lengyelországban töltött idő alatt jártak az osztrák ház fennhatósága alá tartozó területeken, az újonnan megszerzett Galíciában, átutaztak Morvaországon, ahol Troppauban találkoztak II. Józseffel (1780–1790), s együtt indultak útnak Bécsbe, ahol megünnepelték a karácsonyt és az újévet. Ezek után útjuk Alsó-Ausztrián, Karintián és az osztrák Tengermelléken, az akkor gyorsan

* A tanulmány a Russian Foundation for Basic Research (RFBR/RFFI) támogatásával elkészült, No 18-09-00346a.

¹ Conrads, Norbert. *Das Incognito. Standereisen ohne Konventionen*. In: Babel, Rainer – Paravicini, Werner (Hrsg.): *Grand Tour: Adeliges Reisen und europäische Kultur vom 14. bis zum 18. Jahrhundert*. Paris, 2000. 591–608.

² Gróf Ludwig Cobenzl ausztriai követ augusztus elején a következőket írta: „Még nincs eldöntve, hogy a császári felségek milyen név alatt fognak utazni.” Lásd: Cobenzl jelentése Kaunitzknak, Szentpétervár, 1781. aug. 3. Österreichisches Staatsarchiv (Wien, a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Staatenabteilungen (a továbbiakban: StA), Russland II, Kt. 57, fol. 116v. Jevgenij Sumigorszkij (1857–1920) szerint a nagyhercegi pár nevét személyesen II. Katalin választotta ki. Lásd: Шумигорский, Евгений: *Императрица Мария Федоровна. Ее биография*. Русский архив, 28. (1890) No. 2. 31.

³ Oroszul lásd: Хаванова, Ольга: *Пребывание Павла Петровича в Вене в 1781-1782 гг.: «умное» путешествие просвещенного цесаревича*. In: Лескинен, Мария – Хаванова, Ольга (ред.): *Романовы в дороге: путешествия и поездки членов царской семьи по России и за границу*. Москва, 2015. 94–109.

⁴ Ezt követően a dátumok a régi és az új naptári rendszerben vannak megadva. Azokban az esetekben, amikor a levelek az Oroszországban tartózkodó külföldiektől származnak, az első helyen a Gergely-naptár szerinti dátum áll, amikor oroszok írnak külföldről leveleket, az első helyen a julianus naptár szerinti dátum szerepel.

fejlődő Trieszten keresztül vezetett Velencébe, a Habsburgok fennhatósága alatt álló Tosz-kánába, majd ezt követően Rómába és Nápolyba. Miután a házaspár megtapasztalta Olaszország szépségét, eltöltött egy kis időt az osztrák Belgiumban, majd néhány hetet Párizsban, visszaindult, hogy 1782 szeptemberében rövid bécsi megálló után a már ismert útvonalon Szentpétervárra siessen. A teljes út időtartama alatt a bécsi udvar kifogásai miatt a gróf és grófné csak egy európai főváros látogatását kerülte el, méghozzá Berlinét, ahol a Habsburgok esküdt ellensége, III. Frigyes (1740–1786) uralkodott.

Az út tulajdonképpen válaszlátogatás volt a Német-római Birodalom császárához, II. Józsefhez, aki korábban ugyanabban az évben látogatta meg Oroszországot; az út diplomáciai oldaláról például Marija Petrova monográfiájában olvashatunk.⁵ Itt részletesen szó esik az utazás fontos háttéréről – Marija Fjodorovna nagyhercegné bécsi találkozásáról szüleivel, a württembergi hercegi párral. Ők ugyancsak inkognitóban utaztak Gröningen gróf és grófné neve alatt fiuk és kisebbik lányuk, Erzsébet (1767–1790) társaságában, akit József annak érdekében, hogy megerősítse a kapcsolatot Bécs és Szentpétervár között, unokaöccsének, a leendő császárnak, II. (I) Ferencnek szánt. Egyébiránt az utazás tartalmas és jól megtervezett volt, rendkívül változatos kulturális és ismeretszerző programnak bizonyult, amire azonban ritkán térnek ki a mostani kutatók. Részben ezt a hiányosságot pótolja a jelen tanulmány.

Pavel Petrovics bécsi tartózkodását különböző források rögzítik: Dimitrij Mihajlovics Golicin herceg (1721–1793) nagyköveti jelentései Bécsből,⁶ Johann Ludwig Josef Cobenzl gróf nagyköveti közleményei Szentpétervárból és levelezése II. Józseffel,⁷ II. Katalin cárnő levelei az osztrák császárhoz,⁸ fiához és menyéhez,⁹ a *Wiener Zeitung* újság¹⁰ és végül, de nem utolsósorban a Bécsi Udvari Kamara aktái és számlái. Ezekből egyfelől képet kapunk arról, hogy milyen ünnepélyes ceremóniák, valamint kulturális és felvilágosító programok vártak az uralkodóházak osztrák fővárosba látogató tagjaira. Másfelől lehetőség nyílik a legelőkelőbb vendégek érdeklődési irányait és ízléseit rekonstruálni, ugyanakkor nyomon követni azt, hogy a látogatás később milyen hatást gyakorolt ízlésükre és érdeklődési körükre. Sajnos a talán legértékesebb forrás – az utazónaplók, amelyeket minden nap gondosan vezetett a nagyhercegi pár – a tudósok szerint nem maradt fent, ahogyan a cárnőhöz intézett leveleik sem.¹¹

⁵ Петрова, Мария: *Екатерина II и Иосиф II: формирование российско-австрийского союза, 1780–1790 гг.* Москва, 2011.

⁶ D. F. Kobeko Golicin feljegyzései alapján rekonstruálta Von Norden gróf és grófné bécsi tartózkodásának kronológikus napirendjét, de a programot szisztematikusan nem elemezte. Lásd: Кобеко, Дмитрий: *Цесаревич Павел Петрович (1754–1796)*. Санкт-Петербург, 1882. 201–205.

⁷ Arneth, Alfred, Ritter von (Hrsg.): *Joseph II. und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1901. Bd. 1-2.

⁸ Arneth, Alfred, Ritter von (Hrsg.): *Joseph II. und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*. Wien, 1869.; *Переписка Екатерины II с Германским императором Иосифом II-м, 1774–1790*. Русский архив, 18. (1880) No. 1. 210–355.

⁹ *Письма императрицы Екатерины II великому князю Павлу Петровичу и великой княгине Марии Федоровне во время путешествия их императорских высочеств в 1781 и 1782 гг.* In: Сборник Императорского русского исторического общества [a továbbiakban: Сб. РИО]. Санкт-Петербург, 1872. Т. 9. 64–117.

¹⁰ Az újság számai hozzáférhetők az Osztrák Nemzeti Könyvtár honlapján: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wrz> (letöltés: 2019. jún. 23.)

¹¹ Шумигорский: Императрица Мария Федоровна, 32–33. Ugyanerről ír valószínűleg Sumigorszkijszka támaszkova McGrew. Vö. McGrew, Roderik E.: *Paul I of Russia, 1754–1801*. Oxford, 1992. 117.

A történetírás már régóta részletesen feltárta, hogy milyen intrikák előzték meg a készülő utazást. Azonban a tudósoknak nincs egyöntetű válasza arra nézve, hogy a trónörökös ténylegesen azért indult-e útnak, hogy lelkieben is felnőtté váljon, és saját szemével lássa az európai civilizáció teljesítményeit, illetve kapcsolatokat kössön a baráti európai udvarokkal. Lehetséges, hogy inkább csak engedett anyja kívánságának, aki ily módon szeretne volna megszilárdítani az Ausztriához való közeledést és távol tartania fiát a *de facto* külügyminisztertől, Nyikita Ivanovics Panyintól (1718–1783), aki a porosz orientáció legfőbb híve volt. Bármi is legyen a valódi helyzet, az osztrák fél biztos volt abban, hogy az orosz cárnő szándékai között szerepelt, hogy fiát minél hosszabb ideig távol tudja a fővárostól. 1782 augusztusában, amikor a nagyhercegi pár másodjára tett látogatást Bécsben, Cobenzl ezt írta Wenzel Anton von Kaunitz gróf (1711–1794) államkancellárnak: „Titokban egy igen megbízható forrásom tudomásomra juttatta, hogy a cárnőt egyáltalán nem zavarná, ha a nagyhercegi utazók itt tartózkodása és hazatérése a lehető legjobban elhúzódná.”¹²

Eleinte Pavel remélte, lehetősége nyílik arra, hogy elutazzon Berlinbe, és személyesen biztosítsa tiszteletéről II. Frigyeset, akivel 1776-ban ismerkedett meg személyesen.¹³ Egy ideig Marija Fjodorovna támogatta ebben, hiszen a porosz udvarban szolgáltak testvérei. Cobenzl közleményeiben nyár végén – szeptember elején a bécsi udvar aggályairól írt az útvonal lehetséges megváltoztatásával kapcsolatban. Az intrikák mögött a trónörökös nevelőjét, Panyin gróftot feltételezték. Aggodalmának adott hangot a szentpétervári brit nagykövet, James Harris (1746–1820) is.¹⁴ „Addig, amíg Panyin gróf itt tartózkodott, a nagyhercegi vendégek hangulata folyamatosan változott. Amikor a futár levelet hozott a császártól Bécsből, Ausztria oldalán álltak, és el voltak ragadtatva utazásuk gondolatától, de miután találkoztak Panyin gróffal, aki Potsdamból kapott szabályokat tanított nekik, érzéseik megváltoztak, alig beszéltek Cobenzl gróffal, és úgy tűnt, igen sajnálják, hogy el kell utazniuk Pétervárról. Panyin gróf elutazásával ismét az ellenkezőjére fordult a helyzet.”¹⁵

Pavel Petrovics huszonhetedik születésnapja előestéjén indult el a hosszú, precedens nélküli útra, felesége huszonkét éves volt akkor. A fiatal anya félt otthon hagyni fiait, hiszen éppen akkor oltották be őket himlő ellen, az ilyenkor általában fellépő rosszullet okot szolgáltatott az utazás halaszgatására. A megható búcsúzás pillanatáról a következőket írta Cobenzl: „Összehívták összes szolgáljukat, akiknek nem adatott meg, hogy elkísérjék őket az utazásra, a lehető legszívélyesebb módon fordultak hozzájuk, bocsánatot kértek a nem szándékos bántásért. Amikor a hercegi pár a cárnőtől és a gyerekektől búcsúztak, a nagyhercegnő háromszor ájult el, ezért eszméletlen állapotban kellett a hintóhoz vinni.”¹⁶ Az indulás pillanata rendkívül megható képet festett. Az összegyűlteket nem fojtották vissza könnyeiket, a körbегyűlt és összezsúfolódtott tömeg láthatóan elégedetlen volt, nemtetszésüknek, hogy a trónörökös hosszú időre elutazik, hangot is adtak a cárnő elégedetlenségére.”¹⁷

¹² Cobenzl jelentése Kaunitzknak, Szentpétervár, 1782 aug. 11. Lásd: ÖStA, HHStA, StA, Russland II, Kt. 58. fol. 238v.

¹³ Кобеко: *Цесаревич Павел Петрович*, 141.

¹⁴ Vö. Madariaga, Isabel, de: *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780. Sir James Harris's Mission to St. Petersburg during the American Revolution*. London, 1962.

¹⁵ Harris jelentése Lord Stormontnak, Szentpétervár, 1781 okt. 3. Lásd: *Лорд Мальмсбюри (Гаррис) о России в царствование Екатерины II. 1781–1783 гг.* Русский архив, 12. (1874) No. 11. 808–809.

¹⁶ Ugyanerről ír Harris. Lásd: *Лорд Мальмсбюри*, 800.

¹⁷ Cobenzl jelentése Kaunitzknak, Szentpétervár, 1781 okt. 9. Lásd: ÖStA, HHStA, StA, Russland II, Kt. 57. fol. 26r.

Az osztrák fél már néhány hónappal a vendégek érkezése előtt megkezdte a felkészülést. 1781. július végén, a császár versailles-i tartózkodása során Heinrich Blumegen kancelláron (1715–1788) keresztül kiadta a parancsot Galícia kormányzójának, Josef Brigidonek (1733–1817), hogy foganatosítson minden szükséges intézkedést. Ilyen intézkedésből pedig nem kevés volt. Előttük állt a feladat, hogy kiszámítsák, melyik napokon milyen postai állomásokon keresztül halad az útvonal, hogy mindig elegendő számú lovat tartsanak ott.¹⁸ Már jó előre ellenőrizniük kellett az utak és hidak állapotát, szalmát kellett tárolni azokon a helyeken, ahol az utakat elmosta a csapadék, vagy rossz állapotban voltak (hogy felitassák a pocsoltyákat és elegyengessék a kátyúkat közvetlenül az előkelő vendégek átutazása előtt). Még azt a körülményt is számításba vették, hogy amikor az utazók átlépi Morvaország határát, ahol az utak minősége összehasonlíthatatlanul jobb, mint Galiciában, az utazás sebessége megnövekszik. Az utazás minden napjának felénél feltételeztek egy ebédidőnyi megállást. Az éjszakai tartózkodáshoz a legjobb kastélyokat választották ki számukra, püspöki rezidenciákat, kolostorokat, palotákat, mindezt a császári kincstár számlájára. Mivel az előkelő vendégek inkognitóban utaztak,¹⁹ jelezték szándékukat, hogy maguk szeretnék fizetni étkezéseik árát. A házigazdáknak viszont gondoskodniuk kellett a kellő mennyiségű húsról, borból, sörről, kenyérről és vadhúsról. A lakomáik sehol sem kelthettek figyelmet, az útvonal mentén megtiltották a díszkivilágításokat, a tűzijátékokat és diadalívек állítását is. Csupán álarcosbálokra kerülhetett sor, ahova ingyenjeggyel mehettek volna a különböző rendekből a legjobbak, ahogy engedélyezték nem fárasztó színdarabok és kamarakonzertek tartását is.²⁰

Brodyban gróf Johann Rudolf Chotek (1748–1824), a hozzájuk rendelt kamarás várta őket, aki onnantól kezdve végig kísérte őket az osztrák birtokokon keresztül egészen Velenecéig. II. József kellemes meglepetéssel kívánt kedveskedni nekik, és különleges figyelme jeléül személyesen utazott eléjük Troppauba (Opavába). A házigazda és a vendégek szinte sohasem töltötték idejüket egymástól külön, esténként együtt vettek részt a tiszteletükre rendezett színdarabokon és bálokon, napközben pedig együtt utaztak a hintóban. Az új időszámítás szerinti november 21-én, a nap második felében az orosz vendégek megérkeztek Bécsbe. Az Augarten császári kastélyban zajlott le Marija Fjodorovna megható találkozása szüleivel és testvéreivel.

Jekatyerina Romanovna Daskova hercegnő (1743/1744–1810) az ilyen bemutató jellegű külföldi utazásokat „okos” utazásoknak nevezte.²¹ Az orosz vendégeknek az osztrák fővárosba érkezésük első napjaitól kezdve egyetlen szabad percük sem volt. A kastélyokban zajló fogadásokat városnéző kirándulások váltották. Alig pihelve ki magukat az esti bálók után könyvtárakba, galériákba és gyárakba vezetett útjuk. Az estét az operában töltve, von Norden gróf és grófné valamelyik főúrhoz indultak vendégségbe, reggel pedig már ismét az egyetemre, könyvtárba, galériába siettek. A nagyhercegné – kivéve a vadászatokat, a hadgyakor-

¹⁸ Az orosz követ jelentette: „A császári fenségek számára az alváshoz a legjobb házak vannak kijelölve, és parancsba van adva, hogy ezeket lássák el bútorral és mindennel, ami biztosítja a szállás kényelmét.” Lásd: Golitsin jelentése II. Katalinnak, Bécs, 1781. aug. 21 (szept. 1.), Архив внешней политики Российской империи (Az Orosz Birodalom Külpolitikai Levéltára, a továbbiakban: АВПИ). Сношения с Австрией Ф. 32, Оп. 6, 1781, Д. 639. Л. 25 об.

¹⁹ Az inkognitó senki számára nem volt titok. Az újságok úgy írtak róluk, mint „orosz császári fenségek, nagyherceg úr és nagyhercegnő asszony, akik Von Norden gróf és grófné néven ismertek”. Lásd: Wiener Zeitung, No. 94. 1781. szept. 24. Az álnevek legelsősorban arra szolgáltak, hogy a fogadó elkerülje a fölösleges nagyozást és csökkentse a reprezentációs költségeket.

²⁰ II. József utasítása Blumegennek, Versailles, 1781. júl. 31. Lásd: ÖStA, FHKA, Österreichisches Kameralerale (a továbbiakban: ÖK), Fasz. 32, Kt. 1816, Subd. 3, No 568 ex Aug. 1781, fol. 388v-392r.

²¹ Лозинская, Лия: *Во главе двух академий. Е. Р. Дашкова*. Москва, 1978. 67.

latokat és kaszárnnyák megtekintését – mindenhova férjével tartott, figyelmesen hallgatva és megjegyezve minden elhangzott dolgot kórházakról, a külön szegényeknek létrehozott kórházakról és árvaházakról. Emlékezett-e a trónörökös azokra a szavakra, amelyeket néhány évvel korábban ejtett egy beszélgetés során a császári nagykövettel, Josef Clemens Kaunitzcal (1743–1785) Gotland gróf Pétervárra érkezésével kapcsolatban? A diplomata akkor a következőket írta Bécsbe: „A nagyherceg egyáltalán nem érti, hogyan lelheti valaki örömet abban, ha egész éjszaka nem alszik, és egész reggel az ágyban fekszik.”²²

Az ironikus Wolfgang Amadeus Mozart (1756–1791) így írt édesapjának: „A Nagyherceg itt marad szilveszterig, és most a császár kétségbe esett: hogyan tudja olyan sokáig szórakoztatni, annak érdekében, hogy ne törje a fejét, inkább egyáltalán nem szórakoztatja.”²³ De ez egyáltalán nem volt így. A későbbiekben II. József – amikor a nagyhercegi pár látogatása a végéhez ért Bécsben – öccséhez, Lipót toszkánai nagyherceghez (1747–1792) címzett levelében a következő tanácsot adja: „Célszerű volna úgy elrendezni mindent, hogy ne legyen szükséges reggel 9 vagy 10 óra előtt elindulniuk, s elsősorban este 10 vagy 11 órákor visszajutniuk vonulni, hiszen a reggel és még az este jelentős részét is tanulással és levelezéssel töltik.” Továbbá: „Minden a maga régiségében és ritkaságában, méretében vagy nagyszerű szerkezetében csodálatos tárgy különösképpen foglalkoztatja őket, ezért nem szabad fárasztani figyelmüket több tárgy megtekintésével egy nap alatt, épp ellenkezőleg, minden érdekes és csodálatos dologra időt kell hagyni nekik, hogy részletesen meg tudják nézni.”²⁴ Egyébként, amíg Pavel Petrovics és Marija Fjodorovna Bécsben vendégeskedtek, szívélyes házigazdájuk, úgy tűnt, mindent megtett annak érdekében, hogy ne kövesse saját tanácsait. Von Norden gróf és grófné napjainak minden órája be volt osztva. Későn fekdtek le aludni, reggel pedig siettek az íróasztalhoz, hogy feljegyezzék naplójukba a gondolataikat és benyomásaikat.

Az Osztrák Monarchiában való tartózkodásuk első percétől fogva Pavel Petrovics és Marija Fjodorovna „járatos turistaként” töltötték napjaikat. Még át se lépték a határt, máris a 13. század óta működő híres sóbányák megtekintésére indultak. II. Katalin megtudva ezt leveleikből helyeslően jegyezte meg: „A Wieliczka sóbányába tett látogatásokat leírása valóban érdekes. Nem meglepő, hogy elfáradtatok, miután lesétáltatok, s főleg hogy azután felsétáltatok lépcsők ezerein. Viszont ezt megtéve eldicsekedhettek avval, hogy valami olyat láttatok, ami a mai napig az egyetlen ilyen dolog a földgömb ezen részén.”²⁵ Már Bécsben történt, hogy a nem éppen jó egészségnak örvendő trónörökös november 28-án a Szent István-székesegyház harangtornyába is felment,²⁶ majd speciális lifttel ereszkedett le a Kapucinusok templomának kriptájába, ahova a Habsburg-család tagjait temették el.²⁷ December 1-én a várfalakat mászta meg,²⁸ december 10-én az 1766-ban átadott Praterben,²⁹ az első osztrák közhasználatú parkban sétált. Azonban az első helyen a bécsi udvarral való megismerkedés állt. A találkozók kényelme érdekében a hercegi párt a Hofburg egyik szárnyában szállásolták

²² Joseph Clemens Kaunitz [28. sz.] jelentése Wenzel Anton Kaunitzknak, Szentpétervár, 1777. júl. 22. Lásd ÖStA, HHStA, StA, Russland II, Kt. 53, fol. 101r.

²³ Wolfgang Amadeus Mozart levele édesapjához, Leopold Mozarthoz, Bécs, 1781. dec. 5. Lásd: Моцарт, Вольфганг Амадей: *Полное собрание писем*. Москва, 2018. 303.

²⁴ Idézi: Шумигорский: Императрица Мария Федоровна, 36.

²⁵ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnának, Szentpétervár, 1781. dec. 3 (14). Lásd: *Письма императрицы Екатерины*, II. 94–95.

²⁶ Winer Zeitung, No. 96. 1781. dec. 1.

²⁷ Wiener Zeitung, No. 96. 1781. dec. 1.

²⁸ Wiener Zeitung, No. 97. 1781. dec. 5., No. 104. 1781. dec. 29.

²⁹ Wiener Zeitung, No. 99. 1781. dec. 12.

el, az Amalienhofban. Az orosz nagykövet, Dimitrij Golicin a következőket jelentette a cárnőnek: „A palotában előkészített szobák oly felségesen vannak berendezve, hogy megtekintésükre rengetegen érkeztek, nemcsak helyi előkelő emberek, hanem külföldi miniszterek és hírességek is.”³⁰

Érkezésük másnapján a gróf és a grófné kénytelenek voltak elviselni egy unalmas, órákon át tartó ismerkedést az udvari társadalommal. II. József és Golicin váltották egymást abban, hogy melyikük mutatja be őket a császári előkelőségeknek „mindkét nem legjelentősebb képviselőinek, az udvari méltóságoknak és külföldi minisztereknek”.³¹ Az új időszámítás szerinti november 25-én lenyűgöző álarcosbált rendeztek Schönbrunnban.³² Pompáját és csillogását Pjotr Csajkovszkij Hattyúk tava című balettje harmadik felvonására gondolva képzelhetjük el, ahol egymást követik a magyar, orosz, spanyol, nápolyi és lengyel táncok. Schönbrunnban az udvarban szolgáló fiatalok kimondottan a nagyhercegi pár tiszteletére három néptáncot tanultak meg, amelyeket olasz, magyar és tatár öltözékekben adtak elő, majd zárásképpen a „matlot”-ot, a holland matrózok táncát táncolták el. Von Norden gróf és grófné hajnali 2 órakerült el az ünnepséget, a vendégek egészen reggel 8 óráig szórakoztak.³³ Véleményük fogadtatásukról minden bizonnyal hízelgő voltak, hiszen II. Katalin, sietve megerősíteni a sikert, a következőket írta válaszlevelében: „Az öröm, amelyet a bécsiek okoznak nektek, alátámasztja azt a véleményem, amelyet mindig is vallottam: az osztrák nép szereti az oroszokat.”³⁴

A bál körül több szóbeszéd is keringett a bécsi társaságban. Mozart, aki személyesen nem volt jelen (bár először készülődött, s még orosz dallamok variációit is megtanulta³⁵), az ott lévők szavait idézve a következőt írta édesapjának: Schönbrunnban háromezer főre számítottak. A jegyek kiadását egy bizonyos Strobel nevű kamarai írnokra bízta. Voltak jegyek, amelyeket futárokkal küldtek ki a címzetetteknek, és a jegyek mennyisége miatt akár utcagyerekeket is alkalmaztak futárnak. Ennek a zavarnak az eredményeként a bálon „csupa borbély és a szobalány volt”. A császár állandóan az orosz nagyhercegnével táncolt. Amikor a kontratáncra került sor, és két vonal állt egymással szemben – az egyik rómaiaknak, a másik tatároknak felöltözve – a tömeg kezdte nyomni a táncolókat úgy, hogy a császár a nagyhercegné kezét veszítette, akit a táncosok közepébe toltak. A császár dühös lett, kiabált és átkozott, jobbra és balra pofonokat adott.³⁶ Arról, hogy ez valóban megtörtént-e, nem található információ Golicin nagykövet jelentéseiben.

Az osztrák főváros elhagyásáig az orosz vendégeknek még egy hasonló mulatságon kellett részt vennie, arról már nem is beszélve, hogy lakosztályukban szinte minden nap nyolc, kilenc nemesi származású személy ebédelt. A nagyhercegi pár időről időre meglátogatta a Monarchia legelőkelőbb arisztokratáinak házáit. Kétszer (december 16-án és 30-án)

³⁰ Golicin jelentése II. Katalinnak, Bécs, 1781. okt. 23. (nov. 3). Lásd: АВП РИ, Ф. 32, Оп. 6, 1781. Д. 639. Л. 119.

³¹ Golicin jelentése II. Katalinnak, Bécs, 1781. nov. 17. (28). Lásd: АВП РИ, Ф. 32, Оп. 6, Д. 640, Л. 57.

³² II. Katalin leveleiben Golicinen keresztül kérte, hogy szerezzék be számára a schönbrunni parkkomplexum térképét. Lásd: II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnáának, Szentpétervár, 1781. dec. 10 (22). Lásd: *Письма императрицы Екатерины*, II. 99.

³³ Golicin jelentése II. Katalinnak, Bécs, 1781. nov. 17 (28). Lásd: АВП РИ, Ф. 32, Оп. 6, Д. 640, Л. 61.

³⁴ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnáának, Szentpétervár, 1781. dec. 1 (12). In: *Письма императрицы Екатерины*, II. 92.

³⁵ Wolfgang Amadeus Mozart levele édesapjához, Leopold Mozarthoz, Bécs, 1781. nov. 11. Lásd: Моцарт: *Полное собрание писем*, 303.

³⁶ Wolfgang Amadeus Mozart levele édesapjához, Leopold Mozarthoz, Bécs, 1781. dec. 5. Lásd: Моцарт: *Полное собрание писем*, 304.

felkeresték az özvegy Liechteinsten hercegnőt (minden bizonnyal Maria Leopoldináról (1733–1809) van szó),³⁷ sokszor tartózkodtak Kaunitz államkancellár rezidenciáján is;³⁸ december 15-én a nyolcvannégy éves Heinrich Auersperg főudvarmestert (1697–1783) tisztelték meg egy látogatással,³⁹ december 21-én Maria Theresia Kolowratot (1741–1805) látogatták meg, aki az elhunyt Johann Josef Khevenhüller-Metsch herceg főudvarmester (1706–1776) leánya és az Udvari Kamara elnökének, Leopold Kollowrat grófnak (1727–1809) a felesége volt.⁴⁰ December 23-án pedig az udvari haditanács elnökét, Hadik Andrást (1710–1790),⁴¹ december 28-án Dimitrij Golicint látogatták meg Dornbachban vásárolt földbirtokán, ahol impozáns villát építtetett magának.⁴² A szórakozások felsorolása közben olyan arisztokratikus időtöltést kell megemlíteni, mint a vadászat.⁴³ A későbbiekben a toszkánai nagyherceg azt írta a bátyjának, hogy megdöbbent az orosz vendégek tájékozottságán, akik lenyűgözték őt a maguk „ismereteivel Bécsről, a polgári és katonai rangokról, a családi viszonyokról és különböző személyekről stb.”⁴⁴

A látogatás legfontosabb aspektusa a hadseregszervezés tapasztalataival való ismerkedés volt. Később az osztrák császár a következőket írta testvérenek Toszkánába: „A katonaság és a haditengerészet működésének megismerése természetesen az egyik általuk leginkább kedvelt foglalkozás volt a kereskedelem, az ipar és a manufaktúra mellett.”⁴⁵ Von Norden gróf megtekintette a fővárosi fegyvertárat, a lovassági ezred laktanyáit, meglátogatta a Mérnöki Akadémiát, a katonai kórházat, és végül – ami éppolyan fontos – az állatorvosi klinikát.⁴⁶ (A 18. században az állatorvosi tevékenység nem utolsósorban a hadsereg igényeit szolgálta.) December 11-én II. Józseffel együtt Simmeringbe utazott a hadgyakorlatra, december 27-én pedig Klosterneuburgba, ahol a hídépítők az előkelő vendégek szeme láttára emeltek hidat a Dunára.⁴⁷ II. József nem hagyta ki azt sem, hogy bemutassa vendégeinek a fővárosi manufaktúrák által elért teljesítményt sem: december 3-án porcelán, december 29-én pedig a fonó manufaktúrába (arany fonalak gyártása) vezette őket. Az Olaszországba tartó út során a nagyhercegi pár Marija Fjodorovna rossz egészsége miatt kénytelen volt hosszabb ideig Bécsújhelyen (Wiener-Neustadt) tartózkodni, ahol a Monarchia legfőbb katonai akadémiaja működött. Nem vesztegetve az időt a trónörökös szabadidejében tanórákon vett részt, megfigyelve, hogy mire és hogyan tanítják a jövőbeli osztrák tiszteteket.

Egy nem kevésbé fontos cél az államirányítási rendszer megismerése volt – az a terület, ahol az orosz bürokráciának volt mit tanulnia az osztrák kollegáktól. Az első napok egyikén a császár meghívta a jövőbeli orosz uralkodót saját dolgozószobájába. Később II. Katalin a következőket írta Józsefnek: „Von Norden gróf büszke arra a bizalomra, amelyet Ófelsége kifejezett irányába azzal, hogy bevezette őt a dolgozószobájába, bemutatta neki a dokumen-

³⁷ Wiener Zeitung, No. 101. 1781. dec. 19., No. 1. 1782. jan. 2.

³⁸ Wiener Zeitung, No. 104. 1781. dec. 29., No. 1. 1782. jan. 2.

³⁹ Wiener Zeitung, No. 104. 1781. dec. 29.

⁴⁰ Wiener Zeitung, No. 102. 1781. dec. 22.

⁴¹ Wiener Zeitung, No. 103. 1781. dec. 26.

⁴² Wiener Zeitung, No. 104. 1781. dec. 29.

⁴³ Wiener Zeitung, No. 95. 1781. nov. 28.

⁴⁴ Lipót főherceg levele II. Józsefnek, Firenze, 1782. jún. 5. Lásd: Шумигорский: *Мария Федоровна*, 47.

⁴⁵ Шумигорский: *Мария Федоровна*, 39–40.

⁴⁶ Wiener Zeitung, No. 99. 1781. dec. 12.

⁴⁷ Wiener Zeitung, No. 104. 1781. dec. 29.

tumait és az államirányításról beszélgetett vele.⁴⁸ December 15-én von Norden gróf és grófné a württembergi rokonság kíséretében ellátogatott a Magyar Királyi Kancelláriába. A kancellária teljes személyzete, gróf Esterházy Ferenc (1715–1785) kancellárral egyetemben felsorakozott a főlépcsőn, hogy köszöntsék előkelő vendégeiket. A tanácssteremben ünnepélyesen fogadták, majd végigvezették őket a kancellai helyiségeken, elmesélték nekik a nyilvántartás elveit, bemutatták az iktatókönyveket és a mutatókönyveket.⁴⁹ Ugyanezen séma szerint december 21-én a Cseh-Osztrák Udvari Kancelláriában, az Udvari Kamarában, a Pénzveredben és a Bányászati Kollégiumban is körbevezették őket.

Nehéz megítélni, hogy mekkora hatást gyakorolt a nagyhercegi párra a tudomány és az oktatás helyzetével való ismerkedés. Pavel Petrovics figyelmes, gondolatokkal teli és tudásra szomjas hallgatónak és beszélgetőpartnernek bizonyult. Protokolláris látogatásokat tett az Udvari Könyvtárba és a Theresianumba is, ahol az államférfiak új generációját képezték, beleértve a jövő diplomatáit is.⁵⁰ November 30-án Pavel Petrovics időt szentelt arra, hogy meglátogassa Felbiger Ignác (1724–1788) népiskoláját, ahol egy újfajta módszer lehetővé tette, hogy az olvasás, az írás, a számolás elsajátítása elősegítse a műveltség terjedését a szegényebb rétegek között is.⁵¹ Néhány évvel később Oroszországba látogatott a pedagógus-reformer követője, Teodor Jankovics (1740/1741–1814), aki azt megelőzően sikeresen kidolgozta az alapfokú oktatás rendszerét pravoszláv szerbek számára a Magyar Királyságban. Végül december 22-én a trónörökös látogatást tett a siketnémák iskolájában is.⁵² Ez a hír felkeltette II. Katalin érdeklődését, aki fia hazatértekor szerette volna tudni, hogy a bécsi oktatók hogyan érnek el sikereket (a cárnő úgy hallotta, hogy a párizsi siketnéma iskolában kínozták a szerencsétleneket⁵³).

II. József a természettudományok iránti szeretetét édesapjától, Lotharingiai Ferenctől császártól (1708–1765) örökölte. December 8-án elvitte vendégeit a Hofburg természettudományi és matematika–fizikai kabineteibe, ahol bemutatták nekik az „írógépet”, amellyel a vendégek szeme láttára gépeltek le rövid latin és francia mondatokat.⁵⁴ December 15-én az orosz trónörökös néhány órát a Bécsi Egyetemen töltött, ahol érdeklődéssel cserélt eszmét az udvar asztronómusával, Hell Miksával (1720–1792) – aki nem sokkal korábban tért haza lappföldi expedíciójából – a lappföldiek nyelvéről. A nagyherceg felment a torony tetejére, ahol az egyetemi obszervatórium volt, és csak a felhők zavarták abban, hogy gyönyörködhesen a csillagos égben Bécs felett. Folytatásképpen a vendégek meglátogatták az anatómiai múzeumot és az anatómiai teátrumot.⁵⁵ December 20-án a trónörökösnek megmutatták Johann Thomas Trattner (1717–1798) tipográfiaját.⁵⁶ Január 1-jén von Norden gróf megismer-

⁴⁸ II. Katalin levele II. Józsefnek, Szentpétervár, 1781. dec. 1. Lásd: *Переписка Екатерины Великой*, 266–267.

⁴⁹ Wiener Zeitung, No. 101. 1781. dec. 19.

⁵⁰ Wiener Zeitung, No. 95. 1781. nov. 28.

⁵¹ Engelbrecht, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Bd. 3. *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*. Wien, 1984. 129–133.

⁵² Wiener Zeitung, No. 102. 1781. dec. 22.

⁵³ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnáknak, Szentpétervár, 1781. dec. 27. (1782. jan. 7.) Lásd.: *Письма императрицы Екатерины*, II. 105.

⁵⁴ Wiener Zeitung, No. 99. 1781. dec. 12.

⁵⁵ Wiener Zeitung, No. 101. 1781. dec. 19.

⁵⁶ Wiener Zeitung, No. 102. 1781. dec. 22.

kedett Jan Ingenhuosz (1730–1799) holland fizikussal és kémikussal, aki a trónörökösnek növényekkel kapcsolatos kísérletekről számolt be.⁵⁷

A házigazdák nagyon szerették volna valami különleges dologgal lenyűgözni vendégeiket. Még 1781 októberében érdeklődtek Kempelen Farkasnál (1734–1804),⁵⁸ a Magyar Kamara tanácsosánál, aki szabadidejében feltaláló volt, hogy nem okozna-e neki gondot, ha az előkelő orosz vendégeknek bemutatná a híres sakkautomatáját.⁵⁹ Ez a technikai csoda egy doboz volt, amelynél egy török figura ült és mozgatta a bábukat. Csak évekkel később derült ki, hogy a ravasz mérnök előzetesen egy tapasztalt sakkozót ültetett a dobozba. Kempelen házát december 17-én látogatták meg. A Wiener Zeitung arról nem számolt be, hogy játszottak-e egy partit, és ha igen, ki lett a győztes.⁶⁰

Különös figyelmet szenteltek a jótékonyági és egyházi intézményeknek: december 5-én a vendégek meglátogatták a szegények számára létrehozott kórházat, a fogvatékosok otthonát és az árvaházat.⁶¹ December 22-én a nagyhercegi pár megismerkedett az udvari énekesek özvegyi biztosítópénztárának működési elveivel.⁶² Éppen abban az évben II. József – Európában elsőként – meghatározta a nyugdíjjogosultság általános elveit. A szociális védelemmel foglalkozó, már meglévő intézmények azonban, többek között az özvegyi biztosítópénztárak, folytatták működésüket, és próbáltak kevés többletet biztosítani a szerény nyugdíj mellé. Kétségtelen, hogy Marija Fjodorovna, aki egész életében elhivatottan foglalkozott jótékonykodással, figyelmesen hallgatta és elsajátította a számára új tapasztalatokat.

Végezetül nem telt el olyan hét, hogy Pavel Petrovics és Maija Fjodorovna ne érintkezett volna művészettel. Alig értek Bécsbe, rögtön megtekintették a Belvedere kastélyban található gazdag művészeti gyűjteményt,⁶³ (a nagyhercegné legalább kétszer), ezek után december 15-én meglátogatták a Szépművészeti Akadémiát,⁶⁴ december 23-án pedig a Zeneakadémiát.⁶⁵ December 26-án Marija Fjodorovna szobájában válogatott vendégek előtt Joseph Haydn (1732–1809) zenélt, fellépéséért az elragadtatott orosz nagyhercegné egy gyémántokkal kirakott dobozt ajándékozott neki.⁶⁶ Az osztrák császár és orosz vendégei minden harmadik nap színházba mentek. A nagyherceg asszonynak bemutatták az idős költőt és operalibrettistát, Pietro Metastasiót (1698–1783), Pavel Petrovicsnak pedig régi álma vált valóra azzal, hogy megismerkedett a nagy Christoph Willibald Gluckkal (1714–1787).⁶⁷ Operáját, az Orfeusz és Euridikét a vendégek legalább öt alkalommal tekintették meg. Chotek grófné visszaemlékezései szerint egyik este Pavel Petrovics és József császár a közös esti lakoma során elénekelte az egyik áriát.⁶⁸

⁵⁷ Wiener Zeitung, No. 1. 1782. jan. 2.

⁵⁸ Lásd: Raininger, Alice: *Wolfgang von Kempelen: eine Biographie*. Wien, 2007.

⁵⁹ ÖStA, FHKA, ÖK, Fasz. 32, Kt. 1816, Subd. 3, No 75 ex 1781, fol. 43or.

⁶⁰ Wiener Zeitung, No. 101. 1781. dec. 19.

⁶¹ Wiener Zeitung, No. 98. 1781. dec. 8.

⁶² Wiener Zeitung, No. 102. 1781. dec. 22.

⁶³ Wiener Zeitung, No. 95. 1781. nov. 28.

⁶⁴ Wiener Zeitung, No. 101. 1781. dec. 19.

⁶⁵ Wiener Zeitung, No. 102. 1781. dec. 22.

⁶⁶ Wiener Zeitung, No. 103. 1781. dec. 26.

⁶⁷ Golicin jelentése II. Katalinnak, Bécs, 1781. nov. 20. (dec. 1.). Lásd: АВП РИ, Ф 32, Оп. 6, 1781, Д. 640, Л. 69.

⁶⁸ *Выдержки из старой записной книжки (начатой в 1813 году)*. Русский архив, XI. (1873) No. 7. 1970–1971.

Január első hetéhez érkezve a „bécsi maraton” a végéhez ért. Nem volt egyszerű kibírni: Péterváron nem csöndesedtek a pletykák, miszerint Pavel Petrovics és Marija Fjodorovna már a második heti bécsi tartózkodásuk után készen álltak folytatni útjukat. Katalin leveleiben folyamatosan emlegette, hogy nagyon jól fogadták őket, a költségek, amelyeket a fogadásukra fordítottak, hatalmasak, ezért nem volt célszerű hirtelen indulással elszomorítani se a házigazdát, se a bécsieket.⁶⁹ Néhány nap elteltével újra megkérdezte: „Arról egy szót sem említetek nekem, hogy mennyi ideig maradtok Bécsben. Ott leszték még, amikor ez a levél odaér, vagy addigra már elindultok valahova máshova? Nem titkolom előttem, hogy minderről a városban a legkülönbözőbb pletykák keringenek.”⁷⁰ Néhány hét múlva a cárnő bízta a gyerekeket: „Az öröm, amelyet a bécsi tartózkodásotok okoz nektek, és amelyről folyamatosan meséltek nekem, a gyengédség és udvariasság, amellyel ellát benneteket a házigazda, a hasznos dolgok, amiket láttok, a hasznos ismeretségek, amelyekre szert tesztek, mind képes lenne meggyőzni engem arról, ha még nem lennék amúgy is meggyőződve, hogy nem is akkora butaság egy kicsit utazgatni a föld körül.”⁷¹

A levelek jóindulatú hangneme senkit sem kellett hogy megtévesszen. Katalin szeretett volna minden egyes eseménnyel, tervvel tisztába lenni, a levelezés a nagyhercegi pár és a cárnő között ezt remekül illusztrálja. A cárnő Matvej Matvejevics von Eck (1726–1789) postaigazgatót bízta meg, nehogy figyelmen kívül hagyjon akár egyetlen levelet is, amely a trónörököstől vagy köréből érkezik. A történetírásban széles körben ismert a cárnő segédtitkárának, Pavel Alekszandrovics Bibikovnak (1764–1784) az ügye, aki meggondolatlanul írt levelet barátjának, Alekszandr Boriszovics Kurakinnak (1752–1818), aki a trónörököst kísérte útján. Levelében az állami hadsereg helyzetét kritizálta. A szerencsétlen fiatal letartóztatták, majd szigorú vattatásnak vetették alá, végül elengedték, és száműzték Asztrahányba.

Kevésbé ismertek azok a trükkök, amelyekhez, ha hihetünk Cobenzlnek, Pavel Petrovics és a Péterváron maradt Panyin fordult, hogy bizalmas üzeneteket váltsanak egymás között. Az osztrák nagykövet egyik informátora mesélte, hogy a nagyhercegi párral utazó szolgák egyike magához hasonló egyszerű embernek írt levelet. Ebben helyezték el egy másik szolgáló levelét, amelynek szintén ugyanolyan egyszerű ember volt a címzettje, ezt hatszor ismételték meg. Csak a hetedik levél volt ebben az episztoláris matrjoskában a trónörökös üzenete volt nevelőjének. Ám a trükkök ellenére a nagy becsben tartott üzenetet megtalálták, és az a cárnő asztalára került. A levél általános dolgokon, jókívánságokon és a kölcsönös barátságról tett tanúbizonyságon kívül nem tartalmazott semmit. Mindazonáltal ez csak megerősítette a cárnőt a szörnyű gyanújában, hogy Panyin volt az, aki le akarta beszélni fiát az európai turnéről.⁷²

Ami a bécsi udvar Katalin által említett „költségeit” illeti, II. József még nyáron figyelmeztette az Udvari Kamara vezetőjét, hogy „az orosz nagyherceg és nagyhercegné Bécsbe érkezése nem tervezett kiadásokkal fog járni [...] ezért informálok Önt jó előre, hogy biztosítsanak a Cseh-Osztrák Udvari Kancellária és az Udvari Hadi Tanács elnökének megfelelő

⁶⁹ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnának, Szentpétervár, 1781. dec. 1 (12). In: *Письма императрицы Екатерины*, II. 95; Кобекко: *Цесаревич Павел Петрович*, 205.

⁷⁰ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnának, Szentpétervár, 1781. dec. 7 (18). In: *Письма императрицы Екатерины*, II. 95; Кобекко: *Цесаревич Павел Петрович*, 98.

⁷¹ II. Katalin levele Pavel Petrovicsnak és Marija Fjodorovnának, Szentpétervár, 1781. dec. 21 (1782. jan. 1). In: *Письма императрицы Екатерины*, II. 103.

⁷² Cobenzl jelentése Kaunitzknak, Szentpétervár, 1782. jan. 28 (17). Lásd: ÖstA, HHStA, StA, Russland II, Kt. 58, fol. 107r–110v.

nagyágú pénzüsszeget”⁷³ Az költségeket tartalmazó összesítést nem sikerült megtalálni, de az Udvari Kamara számlái, iratai és nyugtái némi betekintést nyújtanak az elköltött összegekbe. Chotek gróf a kamarától 500 dukátot kapott, amelyből 38-at adott vissza a misszió végén elszámolásra.⁷⁴ Gróf Franz Rosenberg (1723–1796) főudvarmester összesen 36 ezer forintot kapott. (Sajnos a dokumentumokból hiányzik a költségek részletezése.) Az orosz vendégek elutazása után az Udvari Kamara még néhány hónapon keresztül térítette vissza a helyi lakosság költségeit (főképpen lefoglalt lovakért).⁷⁵

Január 4-én a vendégek elhagyták Bécsét, hogy Bécsújhelyen, Grazon és Trieszten keresztül elinduljanak Olaszországba. Hosszú és fárasztó út állt előttük. 1782 októberében térnek majd vissza Bécsbe, körbeutazva fél Európát. Úgy tűnt, már semmi sem lepheti meg őket ebben a városban, se a Belvedere kastélyban található képek, sem Gluck operái a Nemzeti Színházban (ahogy II. József rendelete értelmében átnevezték a régi *Burgtheater*), sem Mozart, aki saját operáját vezényelte. Október 19-én így írt a zeneszerző édesapjának: „Ma elutazott az orosz udvar. Búcsúként az operámat adták elő számukra. Helyénvalónak tartottam a clavierhez ülni és vezényelni, részben azért, hogy megjelenjek a jelenlévők előtt mint teremtményem atyja.”⁷⁶ A főherceg és főhercegné sietett haza fiaikhoz, alig várták, hogy kipihenjék a rengeteg fogadás, bál, látogatás és szórakoztató séta sorozatát.

A legfontosabb külpolitikai eredmény, amely az osztrák fővárosban a trónörökösekre várt, az volt, hogy néhány hónappal korábban Szentpéterváron édesanyja titkos védelmi szövetséget kötött II. Józseffel.⁷⁷ Bár, hogy is lehetett volna ez titok Pavel számára, amikor a szövetség okmányának aláírásán N. I. Panyin is részt vett! A trónörökös nem próbálta véka alá rejteni, hogy nem ért egyet édesanyja külpolitikai doktrínájával.⁷⁸ Később Lipót írja bátyjának az orosz vendéggel folytatott beszélgetéséről: „Nem titkolta egyet nem értését [...] a monarchia növekedésével kapcsolatban, hiszen az már anélkül is rendkívül kiterjedt, inkább a belügyeivel kellene törődnie. Véleménye szerint minden hódítással kapcsolatos értelmetlen álmot hátra kellene hagyni, hiszen ez csak a dicsőség megszerzését szolgálja, valódi hasznot nem hoz, csak gyengíti az államot.”⁷⁹

A nagyhercegi párt a Theresianumban tett látogatásuk során versekkel köszöntötték, amelyekben az orosz és osztrák uralkodók közötti baráti kapcsolatokat az uralkodói ölelések láncához hasonlították, I. Péter és I. Lipót közötti öleléssel kezdve egészen Pavel Petrovicsig és II. Józsefig. Remény látszott arra, hogy egyszer majd Alekszandr és Konstantin folytatják a baráti eszmecserét az osztrák császárság leszármazottjaival.⁸⁰ Azonban mint ismeretes, a

⁷³ II. József levele Kollowratnak, Versailles, 1781. júl. 31. Lásd: ÖStA, HHStA, FHKA, ÖK, Fasz. 32, Kt. 1816, Subd. 3, No 683 ex Aug. 1781, fol. 403r.

⁷⁴ ÖStA, HHStA, FHKA, ÖK, Fasz. 32, Kt. 1816, Subd. 3, No 615 ex Sept. 1781, fol. 426r; No 389 ex Nov. 1781, fol. 454r.

⁷⁵ Uo., No 242 ex Febr. 1782, fol. 526r; No 24 ex Mar. 1782, fol. 557r.

⁷⁶ Mozart levele édesapjához, Leopold Mozarthoz, Bécs, 1782. okt. 19. Lásd: Моцарт: Полное собрание писем, 351.

⁷⁷ II. Katalin levele II. Józsefnek, Szentpétervár, 1782. jan. 3. In: Переписка Екатерины II с Германским императором Иосифом II-м, i. m. 267–268.

⁷⁸ Lásd továbbá: Скоробогатов, Андрей: Цесаревич Павел Петрович: политический дискурс и социальная практика. Москва, 2004.

⁷⁹ Idézi: Шумигорский: Императрица Мария Федоровна, 56.

⁸⁰ Freudebezeugung der k. k. vereinigten thesianisch-savoyischen Ritterakademie, als sie mit einem Besuche der kaiserlichen russischen Hoheiten begnadet wurde. Wien, 1781.

trónörökös és II. József között nem köttetett barátság és bizalom,⁸¹ a 19. században a két udvar különböző érdekeket követett, többször tekintettek egymásra bizalmatlansággal és gyanakvással.

Felejthetetlen élmény maradt az orosz vendégek fejében és szívében az az egyedülálló ismeretszerző és kulturális program, amelyet számukra új szövetségesük készített elő. Marija Fjodorovna figyelmesen szemlélte az udvarok és parkok kertjeit, üvegházait, hazájába a szívének kedves pavlovszki rezidencia díszítésére a házigazdák ajándékaként ritka növények magjait küldözgette.⁸² S ami ennél is fontosabb volt, értékes megfigyeléseket végzett és tapasztalatokra tett szert a jótékonykodás szervezését illetően, azon hívallást illetően, amelyhez élete végéig hű maradt. Maija Fedorovna udvarhölgye, Jelizaveta Grigorjevna Hilkova (születési nevén Volkonszkaja, 1800–1876) későbbi visszaemlékezéseiben így írt erről: „Jótékonyosság szempontjából a cárnőt telhetetlennek lehetett nevezni. Minden rend védnöke volt, és anyja minden szegénynek és boldogtalannak. Egyetlen olyan őt megszólító hang sem volt, amelyet visszautasított volna.”⁸³ Megalapozottan állíthatjuk, ez a bécsi utazás érdeme volt.

Fordította: PATAKI MARCELL

OLGA KHAVANOVA

Russian Grand Duke Paul in Vienna in 1781–1782

The article aims to reconstruct the circumstances that surrounded the preparation for the long European trip Archduke Paul and his wife Archduchess Maria made in 1781–1782, the rich cultural programme of their stay in the Habsburg capital, which included visiting the military, administrative, cultural and educational institutions and getting acquainted with the first dignitaries of the state and representatives of the major aristocratic families at the court. The article is based on the unpublished Russian and Austrian ambassadorial reports, published correspondence of Catherine II with her son and daughter-in law and with Emperor Joseph II, the newspaper *Wiener Zeitung*, and other sources.

⁸¹ Ezzel ellentétben a Habsburgok fiatalabb ágának, a d'Este családnak a főhercegi pár Pétervárra való megérkezésük után rövid baráti hangvétélű üzeneteket küldött. Lásd: ÖStA, HHStA, Habsburg-Lothringisches Familienarchiv, Estensisches Familienarchiv, Parte III, Kt. 34, Konv. 5.

⁸² Витязева В. А.: «Благодарный к вам Павел...». Переписка графа и графини Северных с К. И. Кюхельбекером. 1781–1782. Наше наследие, 2003. No. 66. 174–205.

⁸³ [Хилкова, Елизавета:] Воспоминание об императрице Марии Федоровне. Русский архив, 11. (1873) No. 7. 1126.